

КУХАРЄВ О. Є.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.664.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.1.12>

ЗАХИСТ ПРАВ КРЕДИТОРІВ СПАДКОДАВЦЯ У СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА

У статті проаналізовано питання захисту прав кредиторів спадкодавця у сфері спадкового права. Обґрунтовано, що кредитор спадкодавця наділений правовою можливістю застосувати як спеціальний спосіб захисту, що полягає у зверненні стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі, так і загальні способи захисту цивільних прав та інтересів судом, закріплені у ст. 16 ЦК. Таке розуміння захисту прав цього суб'єкта не порушує справедливого балансу між законними інтересами і правомірними очікуваннями кредитора та зустрічними їм інтересами спадкоємців. Наголошено на тому, що звернення стягнення на успадковане майно не завжди є ефективним способом захисту, а його доцільність залежить передусім від складу спадщини. Підкреслено, що право власності на незначну частку у квартирі або житловому будинку буде вкрай важко реалізувати кредиторів задля погашення боргів спадкодавця.

Права кредитора підлягають судовому захисту лише у разі дотримання певних умов, таких як пред'явлення кредитором письмової вимоги до спадкоємця про погашення боргів спадкодавця; дотримання строків пред'явлення такої вимоги; прийняття спадкоємцем спадщини у спосіб та строки, визначені цивільним законодавством; невиконання спадкоємцем обов'язку щодо задоволення вимог кредитора шляхом одноразового платежу.

У разі захисту прав кредитора спадкодавця в судовому порядку на спадкоємців боржника додатково покладаються судові витрати, що складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. При цьому розмір судових витрат не враховується під час обчислення суми боргів спадкодавця, що підлягають сплаті спадкоємцями. Це означає, що зі спадкоємця стягується борг спадкодавця в межах вартості майна, одержаного у спадщину, та додатково сума судових витрат, понесених кредитором в разі звернення до суду.

Ключові слова: *спадкування, спадкодавець, спадкоємець, спадщина, кредитор спадкодавця, борги спадкодавця, захист прав кредитора.*

Kukhariev O. Ye. Protecting the rights of ancestor's creditors in the field of inheritance law

The author of the article has analyzed the issue of protecting the rights of ancestor's creditors in the field of inheritance law. It has been substantiated that the ancestor's creditor is endowed with the legal opportunity to apply both a special method of protection, which is to recover property that was transferred to the lawful heirs in kind, and general methods of protection of civil rights and interests by the court enshrined in the Art. 16 of the Civil Code. Such understanding of the protection of the rights of this entity does not violate the fair balance between the legitimate

interests and legitimate expectations of the creditor and the counter-interests of the lawful heirs. It has been emphasized that recovery proceedings against inherited property are not always effective method of protection, and their expediency primarily depends on the composition of the assets. It has been noted that the ownership of a small share of an apartment or house will be extremely difficult to exercise for the creditor in order to repay the debts of the ancestor.

The rights of the creditor are subject to judicial protection only if certain conditions are met, namely: presentation by the creditor of a written claim to the lawful heir to repay the debts of the ancestor; compliance with the terms for filing such a claim; acceptance of the assets by the lawful heir in the manner and terms specified by civil law; the lawful heir's non-fulfillment of the obligation to satisfy the creditor's claims through a one-time payment.

In case of protecting the rights of the ancestor's creditor within court proceedings, the debtor's lawful heirs are additionally charged with court costs, which consist of court fees and expenses related to court hearings. Herewith, the amount of court costs is not taken into account while calculating the amount of debts of the ancestor to be paid by the lawful heirs. This means that the ancestor's debt is collected from the lawful heir within the value of the inherited property, and additional amount of court costs incurred by the creditor while applying to the court.

Key words: *succession, ancestor, lawful heir, assets, ancestor's creditor, ancestor's debts, protection of creditor's rights.*

Вступ. Спадкове правонаступництво характеризується переходом до спадкоємців усіх прав та обов'язків, які належали спадкодавцю на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Борги спадкодавця – це майнові зобов'язання, які прийняв на себе спадкодавець перед фізичними або юридичними особами (кредиторами), але смерть позбавила його можливості виконати їх. Обов'язки є невід'ємною частиною спадщини, у прийнятті якої спадкоємці не зацікавлені, тому часто намагаються уникнути їх виконання. Наведеною обставиною пояснюється ситуація, коли спадкоємці не звертаються із заявами про прийняття спадщини до нотаріуса або уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування, у зв'язку з чим спадкова справа не заводиться. Хоча має місце фактичне користування спадковим майном. Крім того, іноді спадкоємці відкликають заяви про прийняття спадщини, відмовляючись на цій підставі задовольняти вимоги кредиторів, хоча аналогічно користуються спадковим майном. У зв'язку з цим гостро постає проблема захисту прав кредиторів спадкодавця у сфері спадкового права.

Додатково слід зазначити, що спадкоємці переважно не виконують покладений на них обов'язок повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1281 ЦК). При цьому закон не визначає форму реалізації цього обов'язку, а також строк його виконання. Невипадково в юридичній літературі обов'язок спадкоємця повідомити кредитора про відкриття спадщини розглядається в моральному, а не юридичному аспекті [1, с. 406].

Спадкування боргів спадкодавця належить до одного з найбільш розроблених напрямів спадкового права. Цій тематиці приділяли увагу В.І. Серебровський, Б.С. Антимонов, К.О. Граве, Б.Б. Черепахін, О.С. Іюффе, В.К. Дроніков, П.С. Нікітюк, Ю.О. Заїка, І.В. Спасибо-Фатєєва, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, С.О. Погрібний, В.В. Надьон, О.П. Печений, Є.О. Рябоконт, Є.І. Фурса, А.О. Гелич, В.В. Васильченко та інші вчені.

Водночас предмет дослідження зазначених авторів охоплював переважно питання, пов'язані з обчисленням строків пред'явлення вимог кредиторів, установленням розміру боргових зобов'язань у складі спадщини. Проте не вирішеними залишаються теоретичні та практичні аспекти захисту прав кредиторів у сфері спадкового права. Вирішення цієї проблеми забезпечить належне виконання зобов'язання, яке з'явилося за життя боржника, що є запорукою стабільності майнового обороту.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей захисту прав кредиторів спадкодавця у спадкових правовідносинах.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 1282 ЦК, вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. Отже, наведена норма передбачає позасудовий механізм задоволення вимог кредитора, зокрема шляхом укладання відповідного договору зі спадкоємцями. Не викликає сумніву, що такий договір може містити обов'язок погашення боргів спадкодавця в меншому розмірі, відстрочення або розстрочення платежу тощо. Договірний порядок у цьому разі повною мірою відповідає інтересам як кредитора, так і спадкоємця боржника.

У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі, тобто законом встановлено спеціальний спосіб захисту прав кредитора спадкодавця, такий як звернення стягнення на успадковане майно.

У правовій доктрині дискусійним залишається питання правової свободи кредитора спадкодавця щодо вибору способу захисту своїх порушених прав судом. Щодо цього можна відзначити дві позиції, які по-різному вирішують окреслену проблему.

Прихильники першої позиції вважають, що кредитор може застосовувати виключно спеціальний спосіб захисту, встановлений у ст. 1282 ЦК [2, с. 23], [3, с. 426, 427]. Так, З.В. Ромовська зазначає, що в разі невиконання спадкоємцем обов'язку задовольнити вимоги кредитора шляхом одноразового платежу за рішенням суду спадкове майно може бути продане, а виручена сума повернута кредиторіві [4, с. 968].

Інші вчені стверджують, що кредитор спадкодавця наділений правом використовувати будь-який спосіб захисту, як спеціальний, так і загальний, зокрема примусове виконання обов'язку в натурі (п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК) [5, с. 677; 6, с. 32; 7, с. 101–103]. На думку Ю.Є. Ходико, закріплений у ст. 1282 ЦК правовий механізм є хибним і певною мірою недосконалим для задоволення майнових інтересів кредиторів спадкодавця, тому обмеження можливості кредиторів задовольняти свої вимоги виключно за рахунок спадкового майна є неефективним і недоцільним [8, с. 90].

Окремої уваги потребує точка зору О.В. Коротюк, яка вважає, що кредитор має право стягнути зі спадкоємця суму вартості успадкованого майна лише тоді, якщо на момент пред'явлення вимоги спадкове майно відчужене спадкоємцем [9, с. 215].

Судова практика стосовно вибору способу захисту прав кредитора померлого боржника доволі суперечлива та непослідовна. Зокрема, в одних випадках суди задовольняють позови кредиторів про стягнення зі спадкоємців суми заборгованості за договором, укладеним спадкодавцем та не виконаним ним за життя [10; 11; 12; 13]. В інших випадках суди відмовляють кредиторам у зазначених позовах у зв'язку з неправильним вибором позивачем способу захисту, тобто суди виходять із того, що єдиним можливим способом захисту прав кредитора є накладення стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі. Стягнення боргу спадкодавця можливе лише в позасудовому порядку шляхом укладення відповідного договору. До відносин між кредитором і спадкоємцями боржника не мають застосовуватися норми закону, які регулюють загальні наслідки невиконання стороною договірних зобов'язань, наприклад примусове виконання обов'язку в натурі [14; 15; 16; 17].

На нашу думку, спеціальний спосіб захисту прав кредитора є додатковим за своєю природою стосовно загальних способів захисту цивільних прав та інтересів судом, визначених у ст. 16 ЦК. Застосування певного способу захисту визначається критерієм його належності та ефективності, а не механічним співвідношенням загальних і спеціальних способів захисту. При цьому ефективний спосіб захисту має відповідати змісту порушеного права й забезпечувати реальне поновлення прав особи, за захистом яких вона звернулася до суду, згідно з вимогами законодавства.

Звернення стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі, не завжди є ефективним, а його доцільність залежить передусім від складу спадщини. Так, право влас-

ності на незначну частку у квартирі або житловому будинку буде вкрай важко реалізувати кредиторів задля погашення боргів спадкодавця.

Крім того, механізм захисту, закріплений у ст. 1282 ЦК, взагалі не може бути застосований, якщо майно, отримане спадкоємцем у порядку спадкування, не зберіглося в нього. Наприклад, спадкоємець продав, подарував це майно третій особі. Це свідчить про суттєве звуження правових можливостей кредитора щодо захисту своїх порушених прав, а також може призвести до численних зловживань з боку спадкоємців. Останні задля ухилення від виконання обов'язку задовольнити вимоги кредитора можуть реалізувати успадковане майно відразу після отримання свідоцтва про право на спадщину.

Вибір способу захисту – це прерогатива позивача. Принцип свободи вибору способу захисту означає, що ніхто не може бути примушений до вибору того чи іншого способу захисту. Наведений постулат цілком відповідає правилу про те, що цивільне законодавство засноване на необхідності безперешкодного здійснення цивільних прав, забезпечення відновлення порушених прав, їх судового захисту; особи набувають і здійснюють свої цивільні права власною волею та у своєму інтересі [18, с. 163].

Слід підкреслити, що надання кредитору правової можливості на власний розсуд вибирати спосіб захисту своїх прав не порушує баланс інтересів суб'єктів відповідних правовідносин. Надаючи свободу вибору, цивільне право має забезпечити розумне співвідношення (обґрунтовану пропорційність) різних інтересів таких суб'єктів щодо одного й того ж блага. Зокрема, інтереси спадкоємців під час виконання обов'язків спадкодавця забезпечуються такими чинниками:

- вимоги кредитора задовольняються спадкоємцями лише в межах вартості майна, отриманого у спадщину;
- за наявності кількох спадкоємців їх обов'язок перед кредитором спадкодавця є частковим, а не солідарним;
- строк для пред'явлення вимог кредиторів боржника до його спадкоємців за своєю природою є преклюзивним; вплив такого строку має наслідком позбавлення кредитора права вимоги (припинення його цивільного права), отже, неможливість вимагати в суді захисту відповідного права.

Таким чином, національним цивільним законодавством закріплений справедливий баланс між законними інтересами і правомірними очікуваннями кредитора та зустрічними їм інтересами спадкоємців. Дотримання цього балансу полягає в тому, щоб забезпечити задоволення вимог кредитора спадкодавця без порушення цьому майнових прав та інтересів спадкоємців такої особи. Ось чому спірною видається висловлена в юридичній літературі позиція про те, що права кредиторів на погашення боргів мають превалювати над правами спадкоємців щодо спадкування [19, с. 198].

Як справедливо зазначає О.О. Кот, уповноважена особа для захисту свого права може використовувати будь-який спосіб чи способи захисту з числа як загальних, так і спеціальних. За конкуренції спеціальних способів захисту застосуванню підлягає той, що відповідає особливостям спірних правовідносин і є належним [20, с. 4].

За таких обставин право кредитора спадкодавця недоцільно обмежувати щодо вибору конкретного способу захисту. Кредитор має право на власний розсуд застосувати як спеціальний спосіб захисту (ст. 1282 ЦК), так і загальні способи, закріплені у ст. 16 ЦК. Таке розуміння захисту прав кредитора спадкодавця повною мірою узгоджується з положенням ч. 2 ст. 16 ЦК, згідно з яким суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Кредитор спадкодавця наділений можливістю захистити свої порушені права шляхом звернення до суду за таких умов: пред'явлення кредитором письмової вимоги до спадкоємця про погашення боргів спадкодавця; дотримання строків пред'явлення такої вимоги; прийняття спадкоємцем спадщини у спосіб та строки, визначені цивільним законодавством; невиконання спадкоємцем обов'язку щодо задоволення вимог кредитора шляхом одноразового платежу.

У разі захисту прав кредитора в судовому порядку на спадкоємців боржника додатково покладаються судові витрати, що складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. При цьому розмір судових витрат не враховується під час обчислення суми боргів спадкодавця, що підлягають сплаті спадкоємцями. Це означає, що зі спадкоємця стягується борг спадкодавця в межах вартості майна, одержаного у спадщину, а також додатково сума судових витрат, понесених кредитором під час звернення до суду.

С.Я. Фурса та Є.І. Фурса пропонують для охорони прав кредитора конкретизувати порядок погашення боргів у його інтересах. Зокрема, на думку авторів, частки спадкоємців мають визначатись після відрахування боргів спадкодавця, а в нотаріальному порядку доцільно передбачити можливість видачі свідоцтва про право власності на майно боржника, що переходить до кредиторів у випадку його смерті. Додатково розглядається альтернативний спосіб погашення заборгованості спадкодавця шляхом вчинення нотаріусом виконавчого напису на договорі, з якого випливає заборгованість [19, с. 197, 198]. Втім, наведена позиція, по-перше, порушує справедливий баланс між законними інтересами і правомірними очікуваннями кредитора та зустрічними їм інтересами спадкоємців, по-друге, не враховує випадки ускладнення спадкового правовідношення через пропуск спадкоємцем строку для прийняття спадщини. Визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини приведе до проблеми стягнення з нього боргів, що вже були сплачені іншими спадкоємцями. Крім того, запропоноване свідоцтво про право власності на майно боржника суперечить концепції універсального правонаступництва, що становить методологічну засаду всього спадкового права. Цілісність конструкції універсального правонаступництва забезпечується цілою низкою чинників, одним з яких є безпосередність, яка виявляється в тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без попередньої передачі її третім особам. Законодавством України не передбачена можливість визнання за кредитором спадкодавця права власності на спадкове майно в рахунок погашення боргу.

Висновки. Кредитор спадкодавця наділений правовою можливістю застосувати як спеціальний спосіб захисту, що полягає у зверненні стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі, так і загальні способи захисту цивільних прав та інтересів судом, закріплені у ст. 16 ЦК. Таке розуміння захисту прав кредитора не порушує справедливого балансу між законними інтересами і правомірними очікуваннями цього суб'єкта та зустрічними їм інтересами спадкоємців. Права кредитора підлягають судовому захисту в разі дотримання певних умов, таких як пред'явлення кредитором письмової вимоги до спадкоємця про погашення боргів спадкодавця; дотримання строків пред'явлення такої вимоги; прийняття спадкоємцем спадщини у спосіб та строки, визначені цивільним законодавством; невиконання спадкоємцем обов'язку щодо задоволення вимог кредитора шляхом одноразового платежу.

Список використаних джерел:

1. Спасибо-Фатеева И.В., Сибилев М.Н., Яроцкий В.Л. и др. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография. Харьков : Право, 2014. 672 с.
2. Печений О.П. Деякі питання судової практики звернення стягнення на спадкове майно за боргами спадкодавця. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2018. № 10. С. 20–26.
3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 12 : Спадкове право / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФОП Колісник А.А., 2009. 544 с.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. 2-ге вид., змін. і доп. / за ред. В.М. Коссака. Київ : Істина, 2008. 992 с.
5. Гузь Л.С. Практика застосування спадкового права в судовій та нотаріальній діяльності. Харків : Право, 2015. 888 с.
6. Розгон О.В. Особливості виконання зобов'язань спадкодавця перед кредиторами. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2019. № 6. С. 28–37.

7. Погрібний С.О. Задоволення вимог кредитора спадкоємцями боржника за грошовими зобов'язаннями: обрання ефективного способу судового захисту. *Право України*. 2019. № 2. С. 91–106.

8. Ходико Ю.Є. Щодо особливостей правового режиму об'єкта спадкового правовідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 87–90.

9. Коротюк О.В. Спадкове право: коментар до книги VI Цивільного кодексу України. Київ : ОВК, 2015. 272 с.

10. Рішення Малинського районного суду Житомирської області від 5 травня 2020 р., судова справа № 283/810/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89067887> (дата звернення: 10.12.2020).

11. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 13 березня 2020 р., судова справа № 686/33234/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88399372> (дата звернення: 10.12.2020).

12. Рішення Київського районного суду м. Полтави від 26 листопада 2020 р., судова справа № 552/507/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93342216> (дата звернення: 10.12.2020).

13. Рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда від 17 березня 2020 р., судова справа № 404/9202/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88280703> (дата звернення: 10.12.2020).

14. Рішення Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 29 вересня 2020 р., судова справа № 180/657/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91942296> (дата звернення: 10.12.2020).

15. Рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 7 квітня 2020 р., судова справа № 727/320/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88714717> (дата звернення: 10.12.2020).

16. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 7 серпня 2020 р., судова справа № 759/19504/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90824379> (дата звернення: 10.12.2020).

17. Рішення Старобільського районного суду Луганської області від 29 липня 2020 р., судова справа № 431/1659/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90679392> (дата звернення: 10.12.2020).

18. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1 : Загальні положення. Особи / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. 928 с.

19. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Клименко О.М. та ін. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : науково-практичний посібник. Київ : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2007. 1216 с.

20. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2017. 36 с.

